

Dr. Svetlana JUSTICKAJA

Lietuvos teisės instituto Kriminologinių
tyrimų skyriaus mokslo darbuotoja
Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius
El. p. svetlana.justickaja@teise.org

Renata GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ

Lietuvos teisės instituto Kriminologinių
tyrimų skyriaus tyrėja
Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius
El. p. renata.giedryte@teise.org

VIKTIMIZACIJĄ PATYRUSIŲ IR DELINKVENCINIO ELGESIO PATIRTIES TURINČIŲ 7–9 KLASIŲ MOKSLEIVIŲ YPATUMAI

(pagal Tarptautinio jaunimo delinkvencinio elgesio,
nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (ISRD-3) duomenis¹)

Straipsnyje aptariami Lietuvoje atlikto tarptautinio nepilnamečių delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos tyrimo rezultatai apie ryšį tarp moksleivių delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos bei ypatumus tos moksleivių grupės, kurie tapo ir nusikaltimų aukomis, ir yra padarę nusikalstamų veikų. Tyrimas parodė, kad šie moksleiviai sudaro atskirą grupę, besiskiriančią tiek nuo paauglių, turėjusių delinkvencinio elgesio patirties, bet nepatyrusių viktimizacijos, tiek turėjusių tik viktiminės patirties.

ĮVADAS

Ilgą laiką vyravo nuomonė, kad nepilnamečių delinkvencinis elgesys² ir jų viktimiza-

¹ International Self-Report Delinquency Study (ISRD) [2017 08 12]. Prieiga per internetą: <www.northeastern.edu/isrd/isrd3>.

² Plačiuoju požiūriu „delinkvencija“, „delinkvencinis elgesys“ – tai teisinių ir socialinių normų pažeidimai, kuriuos daro nepilnamečiai (paaugliai) (Кернер Х. Ю. Криминология: Словарь-справочник. Москва: Норма, 1998, p. 62–63). Šiame tyrime delinkvencinio elgesio problema buvo nagrinėjama šiek tiek siauresniame kontekste, t. y. tyrime buvo išskirti tik tam tikrų rūšių teisės pažeidimai, už kurių

cija – tai dvi visiškai skirtingos problemos. Buvo manoma, jog asmuo/nepilnametis, darantis nusikalstamas veikas, pats vargu ar taps nusikaltimų auka, ir atvirkščiai, kad nusikaltimų aukos pačios nelinkusios daryti nusikalstamų veikų. Iš to sekė, kad tai dvi visiškai skirtingos paauglių grupės. Tačiau moksliniai tyrimai nustatė kitokį santykį tarp viktimizacijos ir delinkvencinio elgesio. Išryškėjo glaudus ryšys tarp delinkvencinio elgesio ir tapimo nusikaltimo auka. Pavyzdžiui, M. R. Gottfredson'as ir T. Hirschi pastebėjo, kad aukas ir pažeidėjus vienija tokios pačios arba beveik tokios pačios socialinės ir asmeninės charakteristikos³. R. J. Sampson'as ir J. L. Lauritsen padarė išvadą, kad smurtiniai nusikaltimai ir delinkvencinis elgesys (alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas) gali būti aiškinamas kaip tam tikras gyvenimo būdo pasirinkimas, kuris padidina viktimizacijos riziką⁴. Delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos ryšius patvirtino ir vėlesni tyrimai. Pavyzdžiui, L. J. R. Pauwels'as ir R. Svensson'as⁵, atlikę tyrimą Belgijos ir Švedijos mokyklose, nustatė, kad viktimizacija turi poveikį pažeidimų darymui nepriklausomai nuo lyties, imigracijos statuso, šeimos struktūros, žemos savikontrolės ir gyvenimo būdo. Labiau viktimizuoti paaugliai daro daugiau teisės pažeidimų. Lygiai taip pat pažeidimai yra susiję su viktimizacija. Tačiau tyrėjai pastebėjo, kad tapimas nusikaltimo auka turi mažesnę poveikį pažeidimų darymui nei pažeidimų darymas viktimizacijai. Nagrinėjant delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos ryšį buvo sukonstruotos šį ryšį aiškinančios teorijos: integruota gyvenimo stiliaus pasekmių, savikontrolės, „smurto rato“ (angl. *the cycle of violence; the cycle of abuse*).

Jeigu paauglys gyvena kriminogeninėje aplinkoje, jis vienodai lengvai gali ir padaryti nusikalstamą veiką, ir tapti jos auka – tokį paaiškinimą pateikia *integruota gyvenimo stiliaus pasekmių teorija*. Paaugliai, kurie daug laiko praleidžia gatvėse, nesant tėvų ar socialinės kontrolės, gali dažniau susidurti su teisės pažeidėjais ir praleisti su jais daugiau laiko. Skirtingas gyvenimo stilius sąlygoja tai, kas bus tie

padarymą visose ISRD-3 tyrimą atlikusiose šalyse paprastai numatoma baudžiamoji atsakomybė. Iš viso buvo išskirta 15 nusikalstamų veikų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje ne visos laikomos nusikalstamomis veikomis, t. y. ne už visas iš jų atsakomybė nustatyta Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Už dalį jų numatyta administracinė atsakomybė pagal Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksą (pavyzdžiui, vagystė, jeigu pagrobto turto vertė neviršija trijų bazinių bausmių ir nuobaudų dydžių). Vis dėlto, atsiribojant nuo teisinės technikos ir reglamentavimo specifikos Lietuvoje, tyrime šios veikos traktuojamos kaip nusikalstamos ir vadinamos „nusikalstamomis veikomis“, „delinkvenciniu elgesiu“ arba „teisės pažeidimais“.

³ Gottfredson M. R., Hirschi T. A General Theory of Crime. Stanford: Stanford University Press, 1990.

⁴ Sampson R. J., Lauritsen J. L. Deviant Lifestyles, Proximity to Crime, and the Offender-Victim Link in Personal Violence // Journal of Research in Crime and Delinquency, 1990, No. 27(2), p. 110–139.

⁵ Pauwels L. J. R., Svensson R. Exploring the Relationship between Offending and Victimization: What is the Role of Risky Lifestyles and Low Self-Control? A Test in Two Urban Samples // European Journal on Criminal Policy and Research, 2011, No. 17(3), p. 163–177.

„reikšmingi kiti“ (angl. *significant others*), su kuriais paaugliai turės didžiausią kontaktą⁶. Siekdami patikrinti šią teoriją daug autorių atliko tyrimus. Pavyzdžiui, K. Wittebrood ir P. Nieuwbeerta, išanalizavę duomenis apie 1939 Nyderlandų gyventojus, padarė išvadą, kad būtent pažeidėjų ir potencialių aukų gyvenimo būdo panašumas sąlygoja ryšį tarp pažeidimų darymo ir tapimo smurtinio elgesio auka⁷. Tyrėjai taip pat pastebėjo, kad jauni vyrai, gyvenantys didesniuose miestuose, pasižymi didesne rizika nusikalsti, taip pat ir tapti smurtinio nusikaltimo auka.

Savikontrolės teorijoje teigiama, kad žema savikontrolė vienodai lemia pažeidimų darymą ir viktimizaciją. Asmenys, pasižymintys žema savikontrolė, labiau linkę įsitraukti į rizikingas situacijas⁸. D. R. Forde'as ir L. W. Kennedy, atlikę Kanados gyventojų apklausą, nustatė, kad žema savikontrolė⁹ neturi tiesioginės įtakos nusikaltimams, tačiau turi ryšį su rizikingu elgesiu (rūkymas, alkoholio vartojimas ir pan.), o pastarasis yra susijęs su pažeidimų darymu ir viktimizacija¹⁰. A. R. Piquero ir kt., analizavę lygtinai paleistų jaunuolių duomenis, nustatė, kad žema savikontrolė (matuojama agresyviu elgesiu, problemomis mokykloje, alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimu ir kt.) yra susijusi tiek su smurtinių nusikaltimų darymu, tiek su tapimu nužudymo auka. Kita vertus, tyrėjai pastebėjo, kad žema savikontrolė – tai tik vienas iš svarbių kintamųjų, susijusių su tokiu rezultatu¹¹.

„Smurtas sąlygoja smurtą“ – taip galima apibrėžti „smurto rato“ sąvoką. C. S. Widom, atlikusi kohortos studiją, nustatė, kad lyginant su kontroline grupe fizinių smurtą ir nepriežiūrą patyrę vaikai buvo dažniau sulaikyti paauglystėje (26 proc. lyginant su kontrolinės grupės 17 proc.), dažniau sulaikyti suaugusiame amžiuje (29 proc. lyginant su 21 proc.), taip pat dažniau sulaikyti už bet kokią smurtinį pažeidimą

⁶ Hindelang M. J., Gottfredson M. R., Garofalo J. *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge: Ballinger, 1978.

⁷ Wittebrood K., Nieuwbeerta P. *Wages of Sin? The Link Between Offending, Lifestyle and Violent Victimization* // *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1999, No. 7(1), p. 63–80.

⁸ Pauwels L. J. R., Svensson R. *Exploring the Relationship between Offending and Victimization: What is the Role of Risky Lifestyles and Low Self-Control? A Test in Two Urban Samples* // *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2011, No. 17(3), p. 163–177.

⁹ Žema savikontrolė buvo matuojama pasinaudojant H. G. Grasmick ir kt. (1993) „savikontrolės skale“, kuri įtraukia šių elementų – impulsyvumo, pirmenybės paprastoms užduotims teikimo, rizikingo elgesio, pirmenybės fizinei veiklai teikimo, egocentrizmo, nepastovios nuotaikos – matavimą.

¹⁰ Forde D. R., Kennedy L. W. *Risky Lifestyles, Routine Activities, and the General Theory of Crime* // *Justice Quarterly*, 1997, No. 14(2), p. 265–294.

¹¹ Piquero A. R., MacDonald J., Dobrin A., Daigle L. E., Cullen F. T. *Self-Control, Violent Offending, and Homicide Victimization: Assessing the General Theory of Crime* // *Journal of Quantitative Criminology*, 2005, No. 21(1), p. 55–71.

(11 proc. lyginant su 8 proc.)¹². Fizinį smurtą ir nepriežiūrą patyrę vaikai padarė daugiau pažeidimų, pirmuosius pažeidimus padarė anksčiau, tarp jų buvo daugiau sulaikytų už 5 ir daugiau pažeidimų lyginant su vaikais iš kontrolinės grupės. Tyrėja padarė išvadą, kad fizinis smurtas arba nepriežiūra vaikystėje padidina delinkvencijos, nusikalstamo elgesio suaugus ir smurtinio nusikalstamo elgesio riziką. Visgi dauguma patyrusių fizinę prievartą ir nepriežiūrą vaikų netampa delinkventais arba nusikaltėliais. K. A. Dodge'as ir kt., rinkę duomenis apie 309 vaikus ir tyrę, ar fizinis smurtas yra susijęs su agresyvaus elgesio rizika, nustatė, kad ankstyvame amžiuje patyrę smurtą vaikai tapo agresyvesni bendraamžių atžvilgiu lyginant su vaikais, nepatyrusiais smurto¹³. Taigi, autoriai padarė išvadą, kad patirta „fizinė prievarta skatina vaiką konceptualizuoti pasaulį per deviaciją ir veda prie smurto rato“¹⁴.

Tiek ryšio tarp delinkvencijos ir viktimizacijos išaiškinimas, tiek jį paaiškinančių teorijų aptarimas parodė, kad šios krypties tyrimas turi strateginę teorinę reikšmę sudarant pagrindą kriminologijos ir viktimologijos mokslų integracijai. Ne mažiau svarbi yra ir šio tyrimo praktinė reikšmė. Delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos ryšio tyrimai leidžia atskleisti viktimologinės prevencijos reikšmę užkertant kelią nepilnamečių nusikalstamam elgesiui. Lygiai taip pat šis tyrimas leidžia patikslinti delinkvencinio elgesio prevencijos svarbą mažinant nepilnamečių viktimizaciją.

Tarptautinio nepilnamečių delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos tyrimo (ISR-3) rėmuose Lietuvoje atliktas 7–9 klasių moksleivių tyrimas taip pat patvirtino ryšį tarp delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos. Pagrindiniai ISR-3 tyrimo rezultatai apibendrinti monografijoje „Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai“¹⁵. Šis straipsnis tęsia minėtoje monografijoje pradėtą ISR-3 tyrimo rezultatų nagrinėjimą. Jame pasirinktas naujas **tyrimo objektas** – moksleiviai, kurie yra padarę nusikalstamų veikų ir kartu tapo nusikaltimų aukomis. Straipsnyje keliama hipotezė, kad ši moksleivių grupė daugeliu aspektų yra specifiška, daroma prielaida, kad ji turi specifinių elgesio ir asmenybės bruožų, kurie skatina jungtinę viktimizacijos ir delinkvencinio elgesio pasireiškimą, todėl **tikslas** yra empiriškai patikrinti, ar ši moksleivių grupė iš tikrųjų skiriasi tiek nuo moksleivių, kurie yra padarę nusikalstamų veikų, bet nepatyrę vikt-

¹² *Widom C. S.* The Cycle of Violence // *Science*, 1989, No. 244, p. 160–166.

¹³ *Dodge K. A., Bates J. E., Pettit G. S.* Mechanisms in the Cycle of Violence // *Science*, 1990, No. 250 (4988), p. 1678–1681.

¹⁴ Ten pat, p. 1682.

¹⁵ Plačiau žr.: *Justickaja S., Aleknevičienė J., Kalpokas V., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickevič A., Žilinskienė L., Žekas T.* Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Monografija. Vilnius: Justitia, 2015.

mizacijos, tiek nuo paauglių, kurie tapo teisės pažeidimų aukomis, tačiau patys nėra padarę teisės pažeidimų. Tikslui pasiekti buvo išskirti šie **uždaviniai**: 1) ištirti skirtingų moksleivių grupių delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos lygio ir struktūros ypatumus; 2) atskleisti skirtingų moksleivių grupių ypatumus kai kurių individualių bruožų ir nuostatų atžvilgiu.

Tyrimo metodika: nepilnamečių delinkvencinio elgesio ir viktimizacinės patirties tyrimas rėmėsi plačiai socialiniuose empiriniuose tyrimuose paplitusia pranešimo apie save (angl. *self-report*) tyrimo metodika. ISRD-3 tyrime buvo naudojama daugiapakopė stratifikuota atsitiktinė atranka¹⁶. Dėl lyginamojo tyrimo pobūdžio buvo svarbu užtikrinti, kad įvairių tyrime dalyvaujančių šalių duomenys būtų kaip galima labiau tarpusavyje palyginami, todėl pirmenybė buvo teikiama ne nacionalinei, o miestų tipo atrankai. Lietuvoje tyrimui buvo parinkti tie patys miestai, kurie dalyvavo ISRD-2 tyrime 2006 metais: Vilnius, Šiauliai, Kretinga, Plungė ir Telšiai. Pirminiu atrankos vienetu buvo laikomos mokyklų klasės, apklausiami 7, 8 ir 9 klasių moksleiviai. Iš viso buvo apklausti 2 824 moksleiviai (146 klasės), tačiau pirminio duomenų apdorojimo metu dalis klausimynų buvo pripažinti netinkamais dėl pildymo klaidų ar kitų priežasčių¹⁷. Šių klausimynų duomenys nebuvo naudojami tolesnėje duomenų analizėje. *Taigi, iš viso gauti 2 696 užpildyti galiojantys klausimynai*. Anketinė apklausa vyko 2013 m. spalio–gruodžio mėnesiais. Moksleiviai apklausti klasėse pamokų metu dalyvaujant interviuotojui.

Duomenims sisteminti naudoti aprašomosios statistikos metodai. Ryšiui tarp įvairių požymių ir to ryšio stiprumui įvertinti skaičiuotas Kendall'o τ („tau“) ranginės koreliacijos koeficientas. Statistinė analizė atlikta SPSS statistiniu paketu¹⁸.

Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmojoje dalyje tyrimo rezultatų pagrindu analizuojami moksleivių delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos lygio ypatumai, pateikiami ir aptariami skirtumai tarp moksleivių, kurie patyrė ir patys yra padarę nusikaltamų veikų (VD grupė), ir moksleivių, turinčių tik delinkvencinio elgesio patirties (D grupė) arba tik viktiminės patirties (V grupė). Antrojoje dalyje nagrinėjami tų

¹⁶ Plačiau apie ISRD-3 tyrimo metodiką žr.: *Lukash A., Killias M.* Self-Report Studies in Western and Eastern European and Asian countries: Challenges of Comparative Methodology. Paper Presented at the Annual Meeting of The American Society of Criminology, Chicago, IL., 2012; *Marshall I. H., Enzmann D., Hough M., Killias M., Kivivuori J., Steketee M.* First Results from the Third Round of the International Self-Report Delinquency Study (ISRD3). Working Paper, 2015.

¹⁷ Klausimyne tarp kitų klausimų buvo ir kontrolinių klausimų, pavyzdžiui, tarp įvairių išvardytų narkotinių medžiagų buvo paminėtas ir neegzistuojantis narkotikas „relevinas“. Dalis respondentų pažymėjo, kad vartojo šį narkotiką, tuo sukeldami abejonių ir dėl kitų savo atsakymų. Tokių respondentų užpildyti klausimynai galutinėje duomenų analizėje nenaudoti.

¹⁸ Plačiau žr.: *Landau S., Everitt B. S.* A Handbook of Statistical Analyses Using SPSS. Chapman & Hall/CRC Press LLC. Boca Raton London New York Washington, D.C., 2004, p. 44–51.

pačių moksleivių grupių delinkvencinio elgesio ir viktimizacijos struktūros ypatumai. Trečioji straipsnio dalis skirta VD moksleivių grupės individualių bruožų ir nuostatų analizei. Remiantis situacinio veiksmo teorija pateikiami duomenys, atskleidžiantys ryšius su dorovės nuostatomis, gėdos jausmu, savikontrolė ir moksleiviui reikšmingų žmonių nuomone. Siekiama atsakyti į klausimą, ar viktimodelinkvencinės grupės moksleiviai (VD grupė) turi daugiau (ar mažiau) išreikštų atitinkamų bruožų lyginant su paaugliais, kurie turi delinkvencinio elgesio patirties, bet patys nėra patyrę viktimizacijos (D grupė). Išvadose apibendrinami pagrindiniai tyrimo rezultatai.

I. MOKSLEIVIŲ DELINKVENCINIO ELGESIO IR VIKTIMIZACIJOS LYGIO YPATUMAI

ISR-3 tyrime moksleiviams buvo pateiktas tiek viktimologinių klausimų blokas, atsakymai į kuriuos suteikė duomenų apie tai, ar jiems teko tapti tam tikrų nusikalstamų veikų aukomis (žr. 2 lentelę), tiek buvo užduoti klausimai apie tai, ar jie buvo padarę vieną ar kelias išvardytas nusikalstamas veikas (žr. 3 lentelę). Atsakymų į šiuos klausimus pagrindu visus moksleivius (2 696 respondentus) suskirstėme į keturias grupes:

- pirmą grupę – **moksleiviai, kurie nėra padarę teisės pažeidimų ir nėra tapę teisės pažeidimų aukomis** (1 111 tiriamųjų – tai sudarė 41,2 proc.);
- antrą grupę – **viktiminė**, tai yra tokie moksleiviai, **kurie tapo teisės pažeidimų aukomis**, tačiau patys nėra padarę teisės pažeidimų (694 tiriamieji – tai sudarė 25,7 proc.), ši grupė duomenų analizėje koduojama kaip V grupė;
- trečią grupę – **delinkvencinė**, tai yra moksleiviai, **kurie yra padarę teisės pažeidimų**, bet patys nėra buvę teisės pažeidimų aukomis (254 tiriamieji – tai sudarė 9,4 proc.), ši grupė duomenų analizėje koduojama kaip D grupė;
- ketvirtą grupę – **viktimodelinkvencinė**, tai yra moksleiviai, **kurie nurodė, jog per visą savo gyvenimą padarė bent vieną iš išvardytų teisės pažeidimų ir yra tapę bent vienu iš išvardytų teisės pažeidimų aukomis** (531 tiriamasis – tai sudarė 19,7 proc.), ši grupė duomenų analizėje koduojama kaip VD grupė.

1 lentelėje pateikti grupių palyginimo analizės duomenys pagal jų viktimizacijos ir delinkvencinio elgesio lygį¹⁹. Labiausiai mus domino VD grupės palyginimas su

¹⁹ *Delinkvencinio elgesio* lygis buvo matuojamas naudojant skalę, kurią sudarė klausimai apie 13 nusikalstamų veikų: turtinio ir smurtinio pobūdžio nusikalstamas veikas (vagystė iš parduotuvės, vagystė išbraunant į patalpas, dviračio vagystė, motociklo ar automobilio vagystė, plėšimas, atviroji vagystė, ginklo nešiojimas, grupinės muštynės, sveikatos sutrikdymas, žiaurus elgesys su gyvūnais), taip pat grafičių piešimą, vandalizmą, narkotikų pardavinėjimą. Respondentų buvo klausama, ar jie kada nors yra darę tokių veikų ir, jeigu taip, kiek kartų per paskutinius 12 mėnesių. Tiriant nepilnamečių *viktimizacijos patirtį* buvo išskirtos septynios nusikalstamų veikų rūšys: plėšimas, sveikatos sutrikdymas, vagystė, neapykantos nusikaltimai, patyčios elektroninėje erdvėje, fizinio smurto šeimoje atvejai.

moksleiviais, turinčiais tik delinkvencinio elgesio patirties (D grupė) arba tik viktiminės patirties (V grupė).

1 lentelė. Viktimizacijos ir delinkvencijos lygio palyginimas pagal tiriamųjų grupes

Tiriamųjų grupės	Viktimizacijos lygio vidurkis ir jo 95 proc. pasikliautinąjo intervalo ribos	Delinkvencijos lygio vidurkis ir jo 95 proc. pasikliautinąjo intervalo ribos
VD (viktimodelinkvencinė)	1,883 (95 proc. PI 1,797–1,970)	1,787 (95 proc. PI 1,678–1,896)
V (viktiminė)	1,563 (95 proc. PI 1, 499–1,628)	-
D (delinkvencinė)	-	1,681 (95 proc. PI 1,521–1,824)

Tyrimo duomenys rodo, kad yra statistiškai reikšmingi skirtumai tarp nagrinėjamų grupių:

1. Moksleiviai, kurie patyrė ir patys yra padarę nusikalstamų veikų (VD), **pasižymi didesniu viktimiškumu** negu moksleiviai, kurie tapo nusikalstamų veikų aukomis, tačiau patys niekada tokių nusikalstamų veikų nedarė. Pirmųjų viktimizacijos vidurkis yra 1,883, antrųjų – 1,563. Palyginę šių vidurkių 95 proc. pasikliautinusius intervalus, matome dvi ryškiai viena nuo kitos besiskiriančias moksleivių grupes. VD (viktimodelinkvencinės) grupės 95 proc. pasikliautinąjo intervalo apatinė riba (PI 1,797) yra aukštesnė nei V (viktiminės) grupės viršutinė riba (PI 1,628).

Šis tyrimo rezultatas svarbus tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu. Tai rodo, kad VD grupės paaugliai labiau viktimizuoti negu visi kiti moksleiviai. Toks santykis tarp šių dviejų grupių sudaro pagrindą prielaidai, jog, apskritai paėmus, veiksniai, kurie didina (ar mažina) paauglių viktimizaciją, būtent VD grupės atžvilgiu pasireiškia stipriau, kad VD grupės moksleiviai patiria didesnę viktimizuojantį poveikį ir/ar jie yra daug jautresni šiam poveikiui. Praktiniu požiūriu tai reiškia, kad būtent ši paauglių grupė turi būti dėmesio centre rengiant nepilnamečių viktimologinės prevencijos programas.

2. Moksleiviai, kurie patyrė ir patys padarė teisės pažeidimų (VD), **pasižymi aukštesniu delinkvencijos lygiu**, negu D grupės moksleiviai. VD grupės delinkvencijos lygio vidurkis yra aukštesnis už D grupės (atitinkamai 1,787 ir 1,681). Tačiau, kaip parodo 95 proc. pasikliautinųjų intervalų palyginimas, šiuo atveju galime kalbėti tik apie tendenciją. Apatinė VD grupės delinkvencijos lygio vidurkio 95 proc. pasikliautinąjo intervalo riba (PI 1,681) siekia viršutinės D grupės pasikliautinąjo intervalo ribą (PI 1,824). Šie vidurkiai turi bendrą (kad ir labai nedidelį) ruožą (95 proc. PI nuo 1,678 iki 1,824). Tokį delinkvencijos lygį gali turėti mažiausiai delinkvenciški VD grupės moksleiviai arba labiausiai delinkvenciški D grupės paaugliai. Visa tai patvirtina pagrindinę prielaidą, kad VD grupės moksleiviai nėra kokios nors „tarpinė“ grupė, tai yra pasižyminti tam tikru delinkvenciškumo lygiu, bet mažesniu nei „grynai“ delinkvencinės (D) grupės nepilnamečiai, ir tam tikru viktimizacijos

lygiu, bet mažesniu už viktiminę (V) grupę. Iš tikrųjų VD grupė yra kur kas labiau viktimizuota nei V grupė ir labiau delinkvenciška nei D grupė.

Teoriniu požiūriu tai leidžia daryti prielaidą, kad paauglių viktimizacija ir delinkvencinis elgesys yra tarpusavyje susiję ir stiprina vienas kito poveikį, t. y. abiem bruožais pasižymintys moksleiviai lengviau tampa nusikaltimų aukomis ir dažniau patys padaro nusikalstamo pobūdžio veikų.

II. MOKSLEIVIŲ VIKTIMIZACIJOS IR DELINKVENCINIO ELGESIO STRUKTŪROS YPATUMAI

Nustačius, kad VD grupės moksleiviai dažniau tampa nusikalstamų veikų aukomis, kyla klausimas, ar skiriasi nusikalstamos veikos, nuo kurių nukenčia VD grupės paaugliai, ar jie nukenčia nuo tų pačių nusikalstamų veikų, kaip ir kiti paaugliai, tik dažniau? *2 lentelėje* pateikti tyrimo duomenys, leidžiantys atsakyti į šį klausimą.

2 lentelė. Skirtingų moksleivių grupių viktimizacijos patirties palyginimas pagal nusikalstamas veikas (proc.)

Nusikalstamų veikų rūšys	Moksleivių, kurie tapo nusikalstamų veikų aukomis (per visą gyvenimą), dalis pagal grupes (proc.)		
	V grupė (viktiminė)	VD grupė (viktimo-delinkvencinė)	Visos grupės kartu
Plėšimas (buvo reikalaujama pinigų ar asmeninių daiktų: laikrodžio, mobiliojo telefono ir pan.)	10,2	11,3	5,1
Sveikatos sutrikdymas (buvo sumuštas ar sužeistas taip, kad teko kreiptis į gydytoją)	9,3	10,4	4,6
Vagystė (buvo kas nors pavogta: pinigai, mobilusis telefonas, knyga, sporto reikmenys, dviratis)	34,2	43,1	18,0
Neapykantos nusikaltimai (buvo grasinama panaudoti fizinį smurtą ar realiai jis buvo panaudotas dėl nepilnamečio religijos, tautybės, kalbos ir pan.)	6,3	10,2	3,8
Patyčios elektroninėje erdvėje (buvo tyčiojama ar skaudžiai užgauliojama el. paštu, pokalbių programoje, interneto puslapyje, siunčiant SMS žinutes)	36,8	37,3	17,5
Fizinis smurtas šeimoje (a): mama ar tėvas yra trenkęs antausį, pastūmęs (įskaitant ir tuos atvejus, kai tai buvo bausmė už blogą elgesį)	50,4	59,1	25,7
Fizinis smurtas šeimoje (b): mama ar tėtis yra trenkęs koku nors daiktu, stipriai smogęs ar apstumdęs arba sumušęs (įskaitant ir tuos atvejus, kai tai buvo bausmė už blogą elgesį)	9,1	16,9	5,9

Kaip matyti iš *2 lentelėje* pateiktų duomenų, VD grupės moksleiviai dažniau nei

V grupės paaugliai nukenčia nuo vagysčių (atitinkamai 43,1 proc. ir 34,2 proc.), nuo tėvų smurtinio elgesio (59,1 proc. ir 50,4 proc.) ir ypač stipraus sumušimo (16,9 proc. ir 9,1 proc.). Nuo kitų nusikalstamų veikų VD grupės nepilnamečiai taip pat nukenčia dažniau už kitus, bet skirtumai nėra tokie dideli. Taigi matome, kad VD grupės paaugliai, viena vertus, dažniau tampa nusikaltimų aukomis. Kita vertus, išsiskiria kelios nusikalstamos veikos, nuo kurių būtent šie moksleiviai nukenčia dažniau negu kiti nepilnamečiai.

Kitas klausimas, ar yra kokių nors ypatumų pagal tai, kokio pobūdžio nusikalstamas veikas daro VD grupės moksleiviai, ar skiriasi jų delinkvencinio elgesio struktūra nuo kitų paauglių. 3 lentelėje pateikti šių grupių palyginimo duomenys.

3 lentelė. Skirtingų moksleivių grupių delinkvencinio elgesio struktūros palyginimas (proc.)

Nusikalstamų veikų rūšys	Moksleivių, padariusių nusikalstamas veikas (per visą gyvenimą), dalis pagal grupes (proc.)		
	D grupė (delinkvencinė)	VD grupė (viktimo-delinkvencinė)	Visos grupės kartu
Grafičiai (piešė ant sienų, traukinių, autobusų (troleibusų) ar pažeminėse perėjose)	34,6	36,2	10,8
Vandalizmas (gadino ką nors, pvz., niokojo autobusų (troleibusų) stoteles, daužė vitrinas, automobilius arba ardė autobuso (troleibuso) ar traukinio sėdynes)	13,4	12,1	3,8
Vagystė iš parduotuvės (vogė iš parduotuvės ar prekybos centro)	32,3	35,2	10,4
Vagystė įsibraunant į patalpas (įsilaužė į patalpas siekdamas ką nors pavogti)	1,2	1,9	0,5
Dviračio vagystė	2,4	0,9	0,4
Motociklo ar automobilio vagystė	0,8	0,9	0,3
Plėšimas (reikalavo pinigų ar daiktų panaudodamas ginklą ar jėgą)	2,0	0,8	0,3
Atviroji vagystė (pavogė ką nors iš kito asmens)	11,0	15,6	4,3
Ginklo nešiojimas (nešiojo ginklą, pvz., lazda, peilį, šaunamąjį ginklą (pistoletą) ar grandinę)	22,8	24,9	7,3
Grupinės muštynės (dalyvavo grupinėse muštynėse)	26,8	26,0	7,9
Sveikatos sutrikdymas (yra kažką stipriai sužalojęs lazda ar peiliu)	4,7	4,7	1,4
Narkotikų pardavinėjimas (pardavė ar padėjo parduoti narkotikų)	4,7	5,3	1,5
Žiaurus elgesys su gyvūnais (tyčia sužalojo gyvūną)	7,5	10,2	2,8

Atlikta statistinė duomenų analizė leidžia išskirti keletą ypatumų. Viena vertus, tyrimo duomenys rodo, kad VD grupės moksleiviai „lyderiauja“ nusikalstamosiose

veikose su mažesniu smurto elementu, tai yra tokiose, kurioms padaryti nereikalingas fizinis pranašumas prieš auką. Jie dažniau nei D grupės paaugliai vogė iš parduotuvės (atitinkamai 35,2 proc. ir 32,3 proc.), iš kito asmens (15,6 proc. ir 11 proc.), pardavė ar padėjo parduoti narkotikų (5,3 proc. ir 4,7 proc.), tyčia sužalojo gyvūną (10,2 proc. ir 7,5 proc.), piešė ant sienų (36,2 proc. ir 34,6 proc.), nešiojo ginklą (24,9 proc. ir 22,8 proc.). Kita vertus, matome, kad jie nesiskiria nuo D grupės nepilnamečių arba padaro mažiau nusikalstamo pobūdžio veikų, kurias darant reikalingas fizinis pranašumas, pavyzdžiui, reikalavo pinigų ar daiktų, panaudodami ginklą ar jėgą (0,8 proc. ir 2 proc.), dalyvavo grupinėse muštynėse (26 proc. ir 26,8 proc.), yra stipriai sužaloję žmogų lazda ar peiliu (4,7 proc. ir 4,7 proc.).

Kaip paaiškinti šiuos delinkvencinio elgesio pasireiškimų ypatumus? Galima kelti prielaidą, kad VD grupės paaugliai, viena vertus, pasižymi didesniu polinkiu į delinkvencinį elgesį, dėl to jie gali būti labiau susiję su kitais delinkvenciniais paaugliais. Kita vertus, jie nepasižymi didesne fizine jėga, dėl to jie (a) yra mažiau aktyvūs darant fizinės jėgos reikalaujančius nusižengimus; (b) patys lengviau tampa stipresnių paauglių ar suaugusiųjų aukomis.

III. VD MOKSLEIVIŲ GRUPĖS YPATUMAI KAI KURIŲ INDIVIDUALIŲ BRUOŽŲ IR NUOSTATŲ ATŽVILGIU

Šio skyriaus dėmesio centre yra jaunimo delinkvencijos apsauginiai veiksniai – tai yra veiksniai, kurie sulaiko paauglius nuo nusikalstamo elgesio. ISRD-3 tyrimo klausimyne buvo adaptuotas klausimų blokas, kuriuo siekiama patikrinti kelias esmines P. O. H. Wikström'o sukurtos situacinio veiksmo teorijos (angl. *Situational Action Theory*) prielaidas²⁰.

Išnagrinėjęs svarbiausias šiuolaikines delinkvencinio elgesio teorijas, P. O. H. Wikström'as parodė, kad jos ne konkuruoja tarpusavyje, o greičiau apibūdina įvairias delinkvencinio elgesio formavimosi stadijas, ar etapus. Nuo žmogaus tam tikrų nuostatų ir jų supančios aplinkos priklauso kiekvienos stadijos rezultatas: padidės delinkvencinio elgesio pasirinkimo tikimybė ar sumažės²¹.

²⁰ Plačiau apie ISRD-3 tyrimo klausimyne adaptuotą klausimų bloką, skirtą situacinio veiksmo teorijai patikrinti, žr.: *Justickaja S., Aleknevičienė J., Kalpokas V., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickevič A., Žilinskienė L., Žėkas T.* Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Monografija. Vilnius: Justitia, 2015, p. 164–177.

²¹ Plačiau apie P. O. H. Wikström'o išskirtų individualių bruožų apibūdinimą žr.: *Wikström P. O. H. Individuals, Settings and the Acts of Crime: Situational Mechanisms and the Explanation of Crime* // P. O. H. Wikström, R. J. Sampson (Eds). *The Explanation of Crime Context, Mechanisms and Development*. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 61–95; *Wikström P. O. H., Svensson R.*

1. *Dorovinės nuostatos.* Tai asmens polinkis atsižvelgti į dorovės reikalavimus. Asmeniui susidūrus su pagunda pažeisti įstatymą šis polinkis yra pirmasis, verčiantis asmenį atmesti šią mintį. Kuo labiau išreikštas šis bruožas, tuo mažesnė tikimybė, kad bus pasirinktas delinkvencinis elgesys. Ir atvirkščiai, netvirtos dorovinės nuostatos padidina delinkvencinio elgesio pasirinkimo galimybę.

2. *Gėdos jausmas.* Asmuo gali nuoširdžiai pritarti dorovės reikalavimams, tačiau nejausti gėdos jausmo juos pažeidęs. Priešingas atvejis, kai asmuo, kuris ne tik pritaria dorovės reikalavimams, bet ir stipriai emociškai išgyvena jų pažeidimą. Tai „antros linijos“ gynyba prieš kilusią pagundą nusižengti. Kuo stipresnį gėdos jausmą patiria asmuo nepatogiose situacijose, tuo didesnė tikimybė, kad jis pasirinks konvencinį elgesį.

3. *Asmeniui reikšmingų žmonių nuomonės poveikis.* Delinkvencinio ar nadelinkvencinio elgesio pasirinkimas priklauso ir nuo to, kaip į tokį elgesį reaguos tie aplinkiniai, kurių nuomonė jam svarbi. Tokiais aplinkiniais gali būti artimi draugai, tėvai, mokytojai. Asmuo gali nepritarti dorovės reikalavimams, nejausti gėdos juos pažeidęs, bet labai jautriai reaguoti į aplinkinių, sužinojusių apie jo nepageidaujamą elgesį, pasmerkimą. Čia „trečioji gynybos“ nuo kriminogeninio stimulo linija. Kuo nepilnametis jautresnis tokiam pasmerkimui, tuo mažesnė tikimybė, kad jis pasirinks nusikalstamo elgesio variantą. Ir atvirkščiai, kuo mažesnis šis jautrumas, tuo didesnė delinkvencinio elgesio pasirinkimo galimybė.

4. *Savikontrolė.* Asmuo gali pritarti dorovės reikalavimams, jausti didelę gėdą juos pažeidęs, būti jautrus delinkvencinį elgesį smerkiančių artimųjų nuomonei, bet nesugebėti susivaldyti ir dėl to visgi padaryti nusikalstamo pobūdžio veiką. Kuo didesnis asmens sugebėjimas valdyti savo jausmus, vadovautis proto balsu pasirenkant vieną ar kitą elgesio variantą, tuo mažesnė tikimybė, kad jis pasirinks delinkvencinio elgesio variantą. Ir priešingai, esant žemai savikontrolėi, tokio elgesio tikimybė didėja. Savikontrolėi vertinti ISRD-3 tyrime buvo panaudota H. G. Grasmic'o ir kt. „savikontrolės skalė“. Šis tyrimo instrumentas leidžia įvertinti bendrą savikontrolės lygį ir tris subskales: impulsyvumo, rizikingo elgesio ir egocentriškumo. Kitiems apsauginiams veiksniams įvertinti buvo panaudotos originalios ISRD-3 klausimyno autorių skalės.

Nagrinėjant VD grupės moksleivius, visų pirma aprašomo tyrimo autorius domino klausimas, ar jie turi daugiau (ar mažiau) išreikštus aukščiau aptartus bruožus lyginant su paaugliais, kurie turi delinkvencinio elgesio patirties, bet patys nėra patyrę viktimizacijos (D grupė). Pavyzdžiui, logiška būtų manyti, kad D grupės moksleiviai – tai paaugliai, kurie sugebėjo „užkariauti“ stipresnę poziciją tarp delinkvencinių

nepilnamečių. Tokiu atveju jie pasižymėtų didesne įtaka, būtų stipresni, o tai ir leidžia jiems skriausti kitus ir kartu sėkmingai apsiginti nuo galimų jo paties skriaudikų. Taigi reiktų tikėtis, kad D grupės nepilnamečiai turėtų pasižymėti mažesniu nei VD grupė polinkiu elgtis doroviškai, mažesniu gėdos jausmu, didesniu impulsyvumu, polinkiu rizikuoti, egocentrizmu ir žemesne savikontrole.

Galima tikėtis ir priešingų rezultatų. Gali būti, kad labiau išreikštais kriminogeniniais bruožais pasižymės kaip tik VD grupės paaugliai. Pavyzdžiui, galima manyti, kad kriminogeninių bruožų stiprėjimas kartu reiškia vis didesnę paauglio asmenybės degradaciją. Iš tikrųjų gebėjimas valdyti savo emocijas, polinkis atsižvelgti į reikšmingų aplinkinių nuomonę, taip pat laikytis normų – tai bruožai, kurie padeda nepilnamečių socialinei adaptacijai ne tik tarp įstatymų besilaikančių žmonių, bet ir tarp delinkvencinių paauglių. Pavyzdžiui, geriau savo emocijas valdantis paauglys lengviau pasirinktų tokį elgesį, kuris sukels kitų pagarbą, sustiprins jo autoritetą ir tuo būdu apsaugos nuo viktimizacijos.

Pagaliau galima išskirti ir trečią prielaidą, kad VD ir D grupių paaugliai bus panašūs. Tokiu atveju turėtų paaiškėti, kad ir vieni, ir kiti turi tuos pačius (daugmaž vienodai išreikštus) bruožus tik su vienu skirtumu: D grupės nepilnamečiai yra fiziškai (ir tikriausiai psichiškai) stipresni už VD grupės paauglius. Būtent tai leidžia D grupei išvengti viktimizacijos. Tuo tarpu silpnesni VD grupės paaugliai yra beginkliai tarp delinkvencinių nepilnamečių ir dėl to ne tik patys padaro teisės pažeidimų, bet ir dažniau tampa nusikaltimų aukomis.

Siekdami atsakyti į klausimą, ar nepilnamečio priklausomybė VD grupei yra susijusi su labiau išreikštais kriminogeniniais bruožais, atlikome grupių palyginimą pasitelkę neparimetrinės statistinės analizės metodus (Kendall'o tau-b ranginės koreliacijos kriterijų²²).

Pirmiausia panagrinėsime rezultatus, atskleidžiančius ryšius su dorovės nuostatomis, gėdos jausmu ir savikontrole (pagal H. G. Grasmic'o bendrą savikontrolės skalę ir jos subskales). Atlikta statistinė duomenų analizė parodė, jog nėra nė vienos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp priklausomybės VD grupei ir tiriamų bruožų (žr. 4 lentelę). Visos gautos koreliacijos ne tik statistiškai nereikšmingos, bet ir labai silpnos, artimos nuliui. Turintys delinkvencinio elgesio patirties ir patyrę viktimizaciją moksleiviai (VD grupė) tirtų bruožų atžvilgiu visiškai nesiskiria nuo D grupės.

²² Plačiau žr.: Landau S., Everitt B. S. A Handbook of Statistical Analyses Using SPSS. Chapman & Hall/CRC Press LLC. Boca Raton London New York Washington, D.C., 2004, p. 65.

4 lentelė. Moksleivių, turinčių delinkvencinės patirties (D ir VD grupės), sąsajos su dorovės nuostatomis, gėdos jausmu ir savikontrolė

	Kendall'o tau-b ranginės koreliacijos koeficientai tarp moksleivių nuostatų (bruožų) ir jų priklausomybės D ar VD grupei
Dorovinės nuostatos ³	-0,003
Gėdos jausmas ⁴	-0,083
Savikontrolė ⁵	-0,024
- impulsyvumas	0,014
- polinkis rizikai	0,042
- egocentiškumas	0,005

Taigi, gauti rezultatai sudaro pagrindą patvirtinti iškeltą hipotezę, jog VD grupės paaugliai galbūt fiziškai yra silpnesni ir dėl to nesugeba apsiginti. Tai leidžia iš visų paauglių, turinčių delinkvencinio elgesio patirties, išskirti dvi grupes: „stiprūs“ ir „silpni“ delinkventai.

Panagrinėjime šių grupių skirtumus dar neišnagrinėto bruožo – asmeniui reikšmingų žmonių nuomonės poveikio – požiūriu. Apklaustos metu tiriamiesiems buvo pateikta situacija, kuomet jie susiduria su pagunda padaryti teisės pažeidimą – apgaulės būdu parduoti savo seną mobilųjį telefoną už didelę kainą klasės draugui. Buvo teiraujama, kaip manai, jeigu taip pasielgtum, kaip tokį poelgį vertintų (1) geriausias draugas, (2) kiti klasės draugai, (3) mama (pamotė), (4) tėvas (patėvis), (5) mėgstamiausias mokytojas ir (6) kiti bendraamžiai kaimynystėje. Atsakymams buvo pateikiama penkių balų ranginė vertinimo skalė su reikšmėmis nuo „už tai mane pagirtų“ iki „už tai mane smerktų“. 5 lentelėje pateikti duomenys leidžia matyti,

5 lentelė. Moksleivių, manančių, jog aplinkiniai už padarytą nusikalstamą veiką jį pasmerktų, dalis pagal aplinkinių grupes (proc.)

	Moksleivių, manančių, jog aplinkiniai už padarytą nusikalstamą veiką jį pasmerktų, pasiskirstymas (proc.)				
	Nepadarė teisės pažeidimų ir nebuvo aukomis	Buvo aukomis, bet nepadarė teisės pažeidimų (V)	Padarė teisės pažeidimus, bet nebuvo aukomis (D)	Padarė teisės pažeidimus ir buvo aukomis (VD)	Visos grupės kartu
Mano geriausias draugas	17,1	17,5	30,9	29,7	21,2
Kiti klasės draugai	13,2	14,2	25,0	22,0	16,4
Mano mama	42,5	45,7	42,0	41,5	43,1
Mano tėtis	42,8	44,6	41,9	38,1	42,3
Mano mėgstamiausias mokytojas	41,1	41,5	39,9	40,3	40,5
Mano kaimynystėje gyvenantys bendraamžiai	24,2	20,9	18,3	15,9	21,5

kokios reakcijos tikėjosi VD grupės moksleiviai iš jiems artimų (svarbių) asmenų į tariamą jo nusikalstamą (blogą) elgesį ir kiek ši reakcija skiriasi nuo kitų paauglių.

Analizuojant gautus rezultatus, galima pastebėti dvi ryškiai besiskiriančių aplinkinių grupes: suaugusiuosius ir bendraamžius. Suaugusieji (tėvai ir mokytojai) yra labiau linkę (virš 40 proc.) pasmerkti delinkvencinį elgesį. Bendraamžiai (geriausias draugas, kiti klasės draugai, kaimynystėje gyvenantys bendraamžiai) nepalyginamai „atlaidesni“: tokį poelgį pasmerktų 2–3 kartus rečiau nei suaugusieji (nuo 13 proc. iki 30 proc.).

Taigi, kriminologiniu požiūriu visų nagrinėjamų grupių paaugliai skiria visus aplinkinius į antidelinkvenciškai orientuotus suaugusiuosius ir daug atlaidžiau į delinkvencinį elgesį žiūrinčius bendraamžius. Kita vertus, neradome didelių skirtumų tarp VD, V ir D grupių nuomonių pagal tai, kaip reaguos minėti aplinkiniai. 5 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad visos nagrinėjamos moksleivių grupės daugmaž vienodai įsivaizduoja aplinkinių požiūrį į jo padarytą nusikalstamo pobūdžio veiką. Kitaip tariant, neturime pagrindo manyti, kad viktimizacijos ir delinkvencinio elgesio skirtumai mus dominančiose grupėse kyla dėl to, kad jie skirtingai įsivaizduoja aplinkinių reakciją į nusikalstamo pobūdžio elgesį.

Tačiau galima daryti prielaidą, kad VD grupės moksleiviai skiriasi ne tuo, kokios reakcijos laukia iš jiems reikšmingų aplinkinių, bet tuo, kokių aplinkinių nuomonė svarbi paaugliui. Pavyzdžiui, jeigu paaiškėtų, kad kitų nepilnamečių nuomonė jam daug svarbesnė nei suaugusiųjų (tėvų, mokytojų ir kt.), turint omenyje jau pažymėtą bendraamžių „atlaidumą“, galime tikėtis, kad tai padidins delinkvencinio elgesio pasirinkimo galimybę. ISRD-3 tyrimo duomenys leidžia patikrinti šią prielaidą. Po klausimų apie įsivaizduojamos nusikalstamos veikos padarymą ir laukiamą aplinkinių reakciją į ją, tiriamiesiems buvo užduotas klausimas: „Ar įsivaizduoji save iš tikrųjų tai darant?“. Atsakymai vertinti penkių balų rangine skale su reikšmėmis nuo „tikrai ne“ iki „tikrai taip“. Siekdami nustatyti, kokių aplinkinių nuomonė daro didžiausią poveikį paaugliui, apskaičiavome koreliacijas tarp laukiamos reakcijos į nusikalstamą elgesį ir tikimybės, kad nepilnametis galėtų tikrai taip pasielgti (žr. 6 lentelę). Koreliacijai įvertinti naudotas Kendall'o tau-b koreliacijos kriterijus.

Gauti tyrimo rezultatai atskleidė keletą ypatumų. VD grupės paaugliai ir visi kiti yra vienodi vienu atžvilgiu: ir vieni, ir kiti yra priklausomi nuo visų aplinkinių nuomonės. Tiek VD grupės, tiek kitiems nepilnamečiams svarbi ir smerkiančių delinkvencinį elgesį suaugusiųjų nuomonė, ir „atlaidi“ bendraamžių nuomonė. Abiejose grupėse matome aukštą ir statistiškai reikšmingą delinkvencinio elgesio galimybės koreliacijas su visų aplinkinių nuomone. O skirtumas pasireiškia tik tuo, jog VD grupės moksleiviai pasižymi aukštesnėmis koreliacijomis ir, reiškia, didesne priklausomybe nuo reikšmingų aplinkinių nuomonės. Ką galėtų reikšti šios aukštos koreliacijos?

6 lentelė. Moksleiviui reikšmingų aplinkinių nuomonės sąsaja su atsakymu į klausimą „Ar įsivaizduoji save iš tikrųjų tai darant?“

	Kendall'o koreliacijos koeficientai tarp moksleivių nuomonės apie aplinkinių požiūrį į jo (tariamai) padarytą nusikalstamo pobūdžio veiką ir atsakymo į klausimą „Ar įsivaizduoji save iš tikrųjų tai darant?“	
	VD grupė	Kiti nepilnamečiai
Mano geriausias draugas	-,399**	-,324**
Kiti klasės draugai	-,308**	-,287**
Mano mama	-,312**	-,266**
Mano tėtis	-,388**	-,272**
Mano mėgstamiausias mokytojas	-,239**	-,197*
Kiti kaimynystėje gyvenantys bendraamžiai	-,298**	-,279**

** parodo, kad koreliacijos koeficiento statistinis reikšmingumas yra 0,01

Nagrinėdami paauglių nuomonę apie tai, ką pagalvotų aplinkiniai, jeigu jis padarytų nusikalstamą veiką, nustatėme, kad pastarieji aiškiausiai susiskirsto į dvi priešingas grupes: suaugusiuosius, kurie, paauglio nuomone, vertintų labai neigiamai, ir bendraamžius, kurie reaguotų nepalyginamai švelniau. Jeigu žmogus yra priklausomas nuo prieštaringų nuomonių, jo paties požiūris ir elgesys tampa prieštaringas ir nepastovus. Mūsų tirtų nepilnamečių atžvilgiu tai galėtų tapti VD grupės paauglių „kriminogeninio“ nepastovumo šaltiniu. Jeigu asmens elgesį veikia stiprūs, bet vienas kitam priešingi veiksniai, pasidavimas vienam ar kitam iš jų gali priklausyti nuo įvairiausių, neretai atsitiktinių aplinkybių. Tiek suaugusiųjų, tiek bendraamžių balsai skamba VD grupės paauglio sąmoneje ir priklausomai nuo atsitiktinių aplinkybių gali lemti tai vieni, tai kiti. Taigi galima būtų daryti išvadą, kad VD grupės paauglių delinkvencinį elgesį lemia ne tiek jų nuostatos (bruožai), kiek jų nepastovumas, nepakankamas gebėjimas atsispirti delinkvencinę (ir tikriausiai viktimologinę) riziką keliantiems veiksniams.

IŠVADOS

1. Atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad viktimodelinkvencinė moksleivių grupė (t. y. paaugliai, kurie turėjo tiek delinkvencinio elgesio, tiek viktimizacinės patirties) sudaro kriminologiniu požiūriu atskirą grupę, besiskiriančią nuo paauglių, turėjusių tik delinkvencinio elgesio patirties (D grupės nepilnamečiai), bei nuo moksleivių, turėjusių tik viktimizacijos patirties (V grupės nepilnamečiai).

2. Viktimizaciją patyrusių delinkvencinių paauglių (VD) viktimizacijos lygio vidurkis kur kas aukštesnis nei viktimizaciją patyrusių nedelinkvencinių (V) nepilnamečių. Tyrimas parodė, kad VD grupės moksleiviai dažniau nei V grupės nepil-

namečiai nukenčia nuo vagysčių, tėvų smurtinio elgesio ir ypač stipraus sumušimo. Nuo kitų nusikalstamų veikų VD grupės moksleiviai taip pat nukenčia dažniau už kitus, bet skirtumai nėra tokie dideli.

3. Tyrimas parodė, kad VD grupės moksleiviai pasižymi ir aukštesniu delinkvencijos lygiu negu viktimizacijos nepatyrusių delinkvencinių paauglių grupė (D). VD grupės moksleivių delinkvencinio elgesio struktūra skiriasi nuo kitų delinkvencinių paauglių. Pagrindinis skirtumas – šios grupės paaugliai „lyderiauja“ nusikalstamo pobūdžio veikose su mažesniu smurto elementu, t. y. tokiose, kurioms padaryti nereikalingas fizinis pranašumas prieš auką (vagystė iš parduotuvės ar prekybos centro, vagystė iš kito asmens, prekyba narkotikais, žiaurus elgesys su gyvūnais, grafčiai, ginklo nešiojimas).

4. Viktimodelinkvencinės grupės moksleiviai asmeninių nuostatų (*dorovės, gėdos jausmo, savikontrolės, reikšmingų aplinkinių nuomonės*) atžvilgiu iš esmės nesiskiria nuo kitų delinkvencinių paauglių. Tačiau svarbi VD grupės ypatybė – kriminologiniu požiūriu prieštaringas reagavimas į reikšmingų aplinkinių nuomonę. Tiek suaugusiųjų nepritarimas, tiek bendraamžių didesnis atlaidumas yra VD grupės paauglio sąmonėje, o jo elgesys priklauso nuo atsitiktinių aplinkybių. Taigi galima būtų daryti išvadą, kad VD grupės paauglių delinkvencinį elgesį lemia ne tiek jų nuostatos, kiek jų nepastovumas, nepakankamas gebėjimas atsispirti delinkvencinę (ir tikriausiai viktimologinę) riziką keliantiems veiksniams.

5. Atlikto tyrimo rezultatai leidžia kalbėti apie tai, kad būtina jungti nusikaltimų prevencijos ir viktimizacijos prevencijos strategijas. Kuriant strategijas, reikėtų atkreipti dėmesį į tuos nepilnamečius, kurie yra tapę nusikalstamų veikų aukomis ir patys yra padarę nusikalstamų veikų.

LITERATŪRA

1. Dodge K. A., Bates J. E., Pettit G. S. Mechanisms in the Cycle of Violence // *Science*, 1990, No. 250(4988), p. 1678–1681.
2. Forde D. R., Kennedy L. W. Risky Lifestyles, Routine Activities, and the General Theory of Crime // *Justice Quarterly*, 1997, No. 14(2), p. 265–294.
3. Grasmick H. G., Tittle C. R., Bursik R. J. Jr., Arneklev B. J. Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime // *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1993, No. 30(1), p. 5–29.
4. Gottfredson M. R., Hirschi T. *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press, 1990.
5. Hindelang M. J., Gottfredson M. R., Garofalo J. *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge: Ballinger, 1978.

6. International Self-Report Delinquency Study (ISRD). Prieiga per internetą: <www.northeastern.edu/isrd/isrd3>.
7. *Justickaja S., Aleknevičienė J., Kalpokas V., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickevič A., Žilinskienė L., Žėkas T.* Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Monografija. Vilnius: Justitia, 2015.
8. *Landau S., Everitt B. S.* A Handbook of Statistical Analyses Using SPSS. Chapman & Hall/CRC Press LLC. Boca Raton London New York Washington, D.C., 2004.
9. *Lukash A., Killias M.* Self-Report Studies in Western and Eastern European and Asian countries: Challenges of Comparative Methodology. Paper Presented at the Annual Meeting of The American Society of Criminology, Chicago, IL., 2012.
10. *Marshall I. H., Enzmann D., Hough M., Killias M., Kivivuori J., Steketee M.* First Results from the Third Round of the International Self-Report Delinquency Study (ISRD3). Working Paper., 2015.
11. *Pauwels L. J. R., Svensson R.* Exploring the Relationship between Offending and Victimization: What is the Role of Risky Lifestyles and Low Self-Control? A Test in Two Urban Samples // *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2011, No. 17(3), p. 163–177.
12. *Piquero A. R., MacDonald J., Dobrin A., Daigle L. E., Cullen F. T.* Self-Control, Violent Offending, and Homicide Victimization: Assessing the General Theory of Crime // *Journal of Quantitative Criminology*, 2005, No. 21(1), p. 55–71.
13. *Sampson R. J., Lauritsen J. L.* Deviant Lifestyles, Proximity to Crime, and the Offender-Victim Link in Personal Violence // *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1900, No. 27(2), p. 110–139.
14. *Widom C. S.* The Cycle of Violence // *Science*, 1989, No. 244, p. 160–166.
15. *Wikström P. O. H.* Individuals, Settings and the Acts of Crime: Situational Mechanisms and the Explanation of Crime // *P. O. H. Wikström, R. J. Sampson (Eds). The Explanation of Crime Context, Mechanisms and Development* (p. 61–95). New York: Cambridge University Press, 2006.
16. *Wittebrood K., Nieuwebeerta P.* Wages of Sin? The Link Between Offending, Lifestyle and Violent Victimization // *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1999, No. 7(1), p. 63–80.
17. *Wikström P. O. H., Svensson R.* When Does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation // *European Journal of Criminology*, 2010, No. 7(5), p. 397–401.
18. *Кернер Х. Ю.* Криминология: Словарь-справочник. Москва: Норма, 1998.

Dr. Svetlana JUSTICKAJA
Renata GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ
Law Institute of Lithuania

FEATURES OF 7TH-9TH GRADERS WHO EXPERIENCED
VICTIMISATION AND COMMITTED DELINQUENT ACTS
(ACCORDING TO THE RESULTS OF INTERNATIONAL
STUDY ON DELINQUENCY, ATTITUDES AND
VICTIMIZATION (ISR-3))

Summary

During past decades criminological studies have confirmed the relationship between juvenile delinquency and victimization. In this way, the earlier prevailing opinion that juveniles who experienced victimization and committed delinquent acts are two completely different groups of adolescents was denied. This article presents the results of the Third International Self-Report Delinquency Study (ISR-3) which enables not only to observe the overall prevalence of youth delinquency and victimization but also to examine the links between the groups of those who committed delinquent acts and those who became victims of criminal offences.

ISR-3 in Lithuania was carried out in five cities (Vilnius, Šiauliai, Kretinga, Plungė, Telšiai). 2 824 pupils from 7th, 8th and 9th grades were surveyed. The first results of ISR-3 showed that there is a link between delinquency and victimization. Those pupils who became victims of criminal offences were more likely to commit delinquent acts themselves. In this article the further research is continued and the features of minors who experienced victimisation and committed delinquent acts are analysed. The hypothesis that the group of juveniles who experienced victimization and committed delinquent acts (VD group) differs in many ways from other groups (like those who only became victims of crime (V group) or those who only committed delinquent acts (D group)) was tested.

The results of the analysis revealed that pupils of VD group had significant higher risk of victimization in comparison with minors of V group. The results of the analysis also showed that minors of VD group had significant higher risk of delinquency in comparison with minors of D group. However, there were no big differences while comparing personal attitudes (morality, shame, self-control, opinion of significant others) of the minors of VD group and D group. It can be assumed that delinquent behaviour of pupils of VD group is determined by the lack of abilities to resist to risk factors much more than by the lack of personal attitudes.